

Андрейчук Н. І.,
Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

МОВНИЙ ЗНАК ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФІЛОСОФСЬКОЇ КАТЕГОРІЇ ВІДНОШЕННЯ

Стаття присвячена аналізу мовного знака через призму філософської категорії відношення. Обґрунтовується, що властивість "віднесеності" є визначальною для розуміння знака і може слугувати основою для систематизації лінгвoseміотичних досліджень. Пропонується модель знака як ієрархічно організованої сітки відношень.

Ключові слова: категорія відношення, мовний знак, об'єкт референції, інтерпретатор, семіоз.

Статья посвящена рассмотрению языкового знака с использованием философской категории отношения. Утверждается, что свойство "отнесенности" является определяющим для понимания знака и категория может служить основанием для систематизации лингвosemiotических исследований. Предлагается модель знака как иерархически организованной сетки отношений.

Ключевые слова: категория отношения, языковой знак, объект референции, интерпретатор, семиоз.

The article deals with the analysis of lingual sign viewed applying the relation category. It is substantiated that the latter can serve the underlying basis for the treatment of sign in all semiotic projects. The model of sign reflecting the hierarchically organized set of relations is suggested.

Keywords: relation category, lingual sign, object of reference, interpreter, semiosis.

*When two objects, qualities, classes, or attributes, viewed together by the mind, are seen under some connexion, that connexion is called a relation.
(Augustus De Morgan)*

Категорійно-понятійний апарат філософії є засобом теоретичного моделювання універсуму і систематизації знання про різні його виміри. Філософські категорії виражають рівні розуміння людиною природи, суспільства і самої людини. Їх методологічна функція полягає в тому, що вони "задають пізнанню початкові умови й перспективи його здійснення, розширюють його межі, утворюють критерії осмислення й розуміння реальності, організують рух думки, прогнозують результати пізнання. Як методологічні принципи вони пронизують увесь процес наукового мислення, всі сторони знання. Вбираючи в себе результати спеціальних наук, філософські категорії збагачують власний зміст і цим підвищують свою методологічну цінність" [6, с.119].

Шлях до визначення статусу категорій і встановлення їх ролі і місця у процесі освоєння світу був тернистим. Існували різні погляди на вміст категорій, їх зв'язок з об'єктивним світом і пізнання цього світу людиною. Вперше вчення про категорії (грец. *categoria* – ствердження, основна й загальна ознака) систематизував Аристотель (348 – 322 рр. до н.е.). Для його вчення характерні два аспекти: в онтологічному плані категорії – вищі роди буття, до яких можна звести всі його окремі сторони і вияви; в гносеологічному плані категорії – різні точки зору розгляду предметів, які не можна звести до єдиної піднесеної над всіма іншими точки [3, с. 353]. Аристотель виділяє десять категорій, до яких включає категорію відношення. Ця категорія протягом усієї історії розгортання філософського знання викликала не просто гносеологічну цікавість мислителів. Вона виконувала в різних пізнавальних системах неодноразову роль в пошуку відповіді на питання, що хвилювали дослідників. У семіотиці, яка потенційно стосується всіх типів знаків і їх функціонування у кодах, ця категорія може вважатися визначальною для тлумачення основної одиниці дослідження: відношення є буття знака, немає відношення – немає знака.

Завданням цієї статті є показати, що сутність знака як ключового поняття і універсального інструмента у семіотичних дослідженнях може бути розкриті через філософську категорію відношення. "Віднесеним до чогось, – пише Аристотель, – називається те, про яке говорять, що те, що воно є, воно є в зв'язку з іншим або перебуваючи у якомусь другому відношенні до іншого" [2, с. 66]. Саме ця властивість "віднесеності" є визначальною для розуміння знака в усіх семіотичних проектах. Спробуємо показати, які аспекти категорії відношення є суттєвими для розуміння знака у лінгвoseміотиці (Таблиця 1).

Таблиця 1.
Дослідження мовного знака у вимірі категорії відношення

Відношення	Семіотичний вимір
ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ЯК СЕМІОТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ	
Людина – світ	Мовні знакові утворення об'єктивують смисли людської діяльності як форма організації усвідомлення світу.
Знак – світ	Суть відношень між знаком і зовнішнім світом у самій ідеї семіозу як динамічного процесу породження значення, перетворення не-знака в знак
Мислення – мовлення	Спосіб об'єктивації мислительного вмісту, характер "ромальювання" логічних форм визначається системою конвенційних знаків, які є в розпорядженні тієї чи іншої мови.
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДИ ЗНАКІВ	
означуване – означувальне	комбінація поняття і акустичного образу (знак у Ф. де Соссюра)
Знак – об'єкт	Семантичний вимір семіозу

Знак – інший знак	Синтаксичний вимір семіозу
Матеріальне – ментальне	Психічний вимір семіозу
Знак – інтерпретатор	Прагматичний вимір семіозу
Конвенційне – особистісне	Соціальний вимір семіозу
Парадигматика – синтагматика знака	ієрархічно організована сітка відношень, спосіб існування знака
ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗНАКІВ	
Знак – канал передачі/сприйняття	Інформаційний вимір семіозу
Знак – код	Спосіб впорядкування знаків в систему
Відправник – адресат	Комунікативний вимір семіозу
Модельована система – модельовальна система	Дискурсивний вимір семіозу

У таблиці 1 показана спроба узагальнити різні аспекти тлумачення семіозу як процесу функціонування знаків через категорію відношення. **Перша група “відношень”** зосереджує увагу дослідників на розгляді мови як семіотичного феномену. Засадничими для таких досліджень є переконання, що мова існує лише у своїх втіленнях, що мають “повну” знакову форму. Одна з цих реалізацій втілюється у мовленні, а інша – у мисленні, котре також має знакову форму. Втілення думки у мовленні є лише переведенням однієї форми знаків у іншу. Ще до того як передають мислительний зміст через мовлення, він уже повинен існувати у знаковій формі. Утворення цього мислительного змісту є процесом пізнання *id est* процесом формування життєвого світу. У діяльності мислення відбувається утворення семіотичної моделі світу, яке стає можливим лише завдяки знакові. Операції, котрі людина здійснює над знаками є, по суті, творчістю стосовно світу “самого по собі”, соціуму загалом і стосовно мови: відображений у свідомості людини світ перетворюється у психічний феномен, в образ світу, що становить початкову точку творення знака. Життєвий світ людини можна розглядати як результат накопичення інформації про світ, що супроводжується утворенням знаків, тобто результат семіозу [1, с. 21].

Друга група “відношень” описує такі основні виміри дослідження мовного знака у семіотиці як семантичний, синтаксичний і прагматичний (виділені Ч. Моррісом [5, с. 50]). Переважна більшість семіотичних теорій представляють процес семіозу як відношення знака; того, на що вказує знак, об’єкта референції; інтерпретанти, тобто того впливу, якого зазнає інтерпретатор, коли певна річ стає для нього знаком, іншими словами – обумовлений знаком тип поведінки інтерпретатора, та інтерпретатора – діючої особи процесу семіозу. До цієї групи відносимо також а) вивчення соціальних аспектів у природі знака, яке передбачає не лише дослідження абстрактної ідентичності знаків у формальній системі, а й їхньої змінності у конкретних соціальних контекстах; б) вивчення психічних аспектів знакотвірної діяльності, яке невіддільне від аналізу сукупності психічних механізмів породження та розуміння мовлення і зберігання мови у свідомості, тобто тих механізмів, які забезпечують процес мовного семіозу.

Третя група “відношень” охоплює сучасні напрями дослідження функціонування знаків і знакових систем. Зі семіотичних позицій процес реального функціонування мови можна розглядати як семіоз, у якому продукується дискурс як повторювана функціонально-сміслова єдність системно організованих знаків, яка моделює життєвий світ людини у соціумі певної доби [1]. У дослідженнях третьої групи зосереджується увага на тих аспектах, які забезпечують найвищий рівень узагальнення процесів “соціального картографування” життєвого світу людини через виявлення правил побудови відношень знаків у дискурсі. Ототожнюючи дискурс з процесом означування, можна розглядати його як модельовальну (і, відповідно, модельовану) систему, як єдність системно організованих знаків, що формується у процесі інформаційного обміну.

Слід зазначити, що “відношення”, які слугують основою дослідження знаків та знакових систем у трьох виділених групах (Таблиця 1), накладаються і переплітаються. Нероздільними, наприклад, є соціальний та комунікативний виміри у семіотичному підході до аналізу дискурсу, дослідження другої та третьої групи включаються у першу тощо.

Враховуючи, що категорія відношення слугує основою тлумачення знака в різних лінгвістичних школах, та приєднуючись до традиції Л. Єльмслева, який одним із перших створив послідовну семіотичну теорію, спробуємо представити бачення мовного знака як відношення змісту і вираження, які мають особливу природу. Твердження Луї Єльмслева, що і для лінгвістичного змісту і для форми лінгвістичного знака можна виділити специфічну форму і субстанцію [4, с. 310], тлумачиться на Рис. 1 як різні типи відношення мовного знака, що залежать або не залежать від його використання. Відношення, що залежать від використання, є відношеннями знака до інших знаків у мовленні і становлять “субстанцію” його змісту і вираження. У формі мовного знака закодована прямолінійна когніція, яка дозволяє скласти уявлення про фізичні параметри самого знака і забезпечує перехід до концептуальної когніції відношення знака до позначуваного. Останнє можна трактувати як результат абстрагування від суми всіх смислів, у яких вживається цей знак.

На Рис. 1 представлено бачення знака як компонента семіозу у статичному варіанті, оскільки у цій моделі не відображено учасника знакової взаємодії. Однак, саме свідомість суб’єкта-інтерпретатора, як знакова свідомість, імплікує виявлення відношень, що залежать і що не залежать від використання знака.

Таким чином, філософська категорія відношення може слугувати а) критерієм систематизації досліджень мовного знака та правил побудови відношень знаків у висловлюванні, які лежать в основі продукування смислів членами певної мовної спільноти; б) початковою умовою моделювання мовного знака як компонента семіозу.

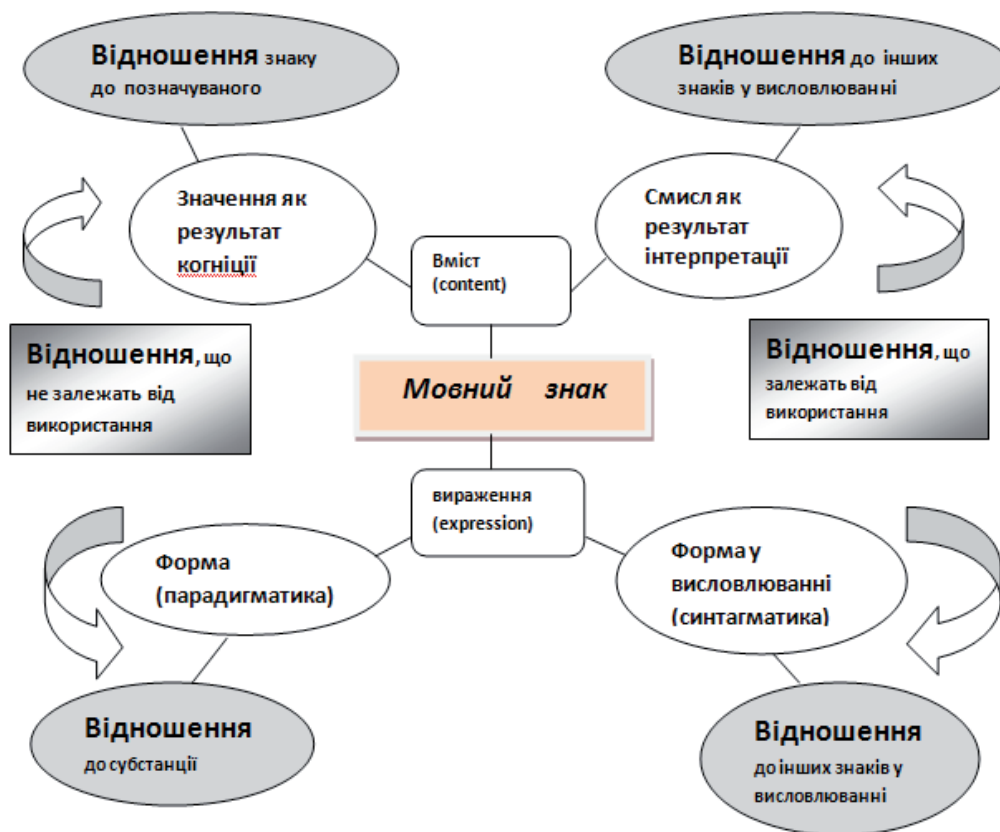

Рис.1 Модель мовного знака з опорою на категорію відношення

Література:

1. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття : монографія / Н. І. Андрейчук. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 280 с.
2. Аристотель. Категории // Сочинения в четырех томах / Ред. З. Н. Микеладзе. – М. : Мысль, 1978. – Т. 2. – С. 51-90.
3. Асмус В. Ф. Античная философия / В. Ф. Асмус. – М. : Высшая школа, 1976. – 544 с.
4. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Луи Ельмслев // Новое в лингвистике / [сост., ред. и вступ. ст. В. А. Звегинцева]. – М. : Изд. иностр. лит., 1960. – Вып. 1. – С. 264-389.
5. Моррис У. Ч. Основания теории знаков / У. Ч. Моррис // Семиотика : антология / сост. Ю. С. Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – С. 45-97.
6. Щерба С. П. Філософія : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада; За заг. ред. С. П. Щерби. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.